

De Latijnse voegwoorden *quia* en *quoniam* (en Nederlands *aangezien*)

Harm Pinkster

(published in: Beyk, Egbert *et al.* (eds) *Fons verborum. Feestbundel Fons Moerdijk*, Leiden, INL 2009, 313-320)

Het Nederlands heeft net als het Duits, Engels en Frans (en vele andere talen) een aantal voegwoorden om een causale relatie aan te duiden tussen twee zinnen of deelzinnen. Pit heeft onlangs in een aantal publicaties de verschillen tussen een aantal van deze voegwoorden in het Nederlands, Duits en Frans besproken (het meest uitgebreid in Pit 2003). Hoewel ze soms gebruikt kunnen worden om identieke (deel)zinnen met elkaar te verbinden (zie de voorbeelden uit Pit (2006: 54) hieronder) zijn ze duidelijk niet synoniem. Ook zijn de verschillen tussen deze voegwoorden niet identiek in de door Pit onderzochte talen.

De boter is gesmolten, doordat je hem niet in de koelkast hebt gelegd.
De boter is gesmolten, omdat je hem niet in de koelkast hebt gelegd.
De boter is gesmolten, want je hebt hem niet in de koelkast gelegd.
De boter is gesmolten, aangezien je hem niet in de koelkast hebt gelegd.

De meest voorkomende Latijnse woorden in dit domein zijn de onderschikkende voegwoorden *quia* ‘omdat’, *quod* ‘omdat’, *quoniam* ‘aangezien’ en de zinsverbindende partikels *nam* ‘want’ en *enim* ‘immers’.¹ Ik beperk me hier hoofdzakelijk tot de onderschikkende voegwoorden *quia* en *quoniam*. Hoewel ik *quia* en *quod* beide met ‘omdat’ heb vertaald is het duidelijk dat ze niet uitwisselbaar zijn. Voorbeelden van door *quia* ingeleide bijzinnen als antwoord op een *cur* of *quam ob rem* ‘waarom?’ vraag zijn moeiteloos te vinden, maar ik ken slechts een geval met *quod* in de Latijnse teksten tot 200 n. Chr.

Parere dubitas? # **Cur** meam damnas fidem? / # **Quod** parcis hosti.
‘Aarzel je me te gehoorzamen? # **Waarom** veroordeel je mijn trouw? # **Omdat** je mijn vijand spaart.’ ([Sen.] *Oct.* 863-4)

Dit is een bijzonder geval: de vraagzin bevat het werkwoord *damno* veroordelen. Bij dat soort werkwoorden komt *quod* vaker voor om de grond van de veroordeling aan te geven.² De zeldzaamheid van *quod* in antwoord op een waarom? vraag hangt samen met het grote aantal functies van *quod*. Diezelfde verklaring geldt voor het feit dat bij *quod* veel vaker in de hoofdzin corresponderende uitdrukkingen als *idcirco*, *ideo* en *propterea* ‘daarom’, ‘hierom’ voorkomen dan bij het eenduidige *quia*.

Nu *quia* en *quoniam*. De vertalingen die ik boven heb gegeven suggereren een duidelijk verschil in betekenis tussen de twee. In het door mij geredigeerde woordenboek Latijn/Nederlands (Pinkster 2009) worden echter de volgende vertalingen gegeven: *quia* ‘omdat’, ‘aangezien’, *quoniam* ‘aangezien’, ‘gezien het feit dat’, ‘omdat’. Bij Szantyr (1965: 627) lezen we dat *quoniam* is ontwikkeld uit de combinatie van het temporele voegwoord *quom* ‘wanneer’, ‘toen’ en het bijwoord *iam*
[313]

¹ Voor *nam* en *enim* zie Kroon (1995).

² *Quia* ook. Zie Cic. *Rab. Perd.* 24 voor beide voegwoorden in dezelfde context bij *condemno*.

‘reeds’, maar ‘Bei Dichtern seit Lucr[etius], namentlich aber in der silbernen Latinität wird *quoniam* ganz synonym von *quia* und *quod* (nicht selten in Wechsel mit diesen Konjunktionen, z. B. bei Colum[ella] ... u.a.)’. De samenvall in betekenis blijkt volgens Szantyr ook uit het feit dat bij *quoniam* dezelfde corresponderende uitdrukkingen voorkomen als bij *quia* en *quod*.

Quoniam komt inderdaad met dezelfde corresponderende uitdrukkingen voor als *quia* en *quod*, maar ten eerste veel minder vaak, en ten tweede over het algemeen in latere auteurs. Er zijn maar een paar gevallen in niet zo late proza-auteurs, bijv. Celsus (tijd van Tiberius, ca. 25 n. Chr.) – opvallend veel: 4 maal *ideo* op zijn 35 *quoniam* gevallen, geen enkele ‘daarom’ uitdrukking bij zijn 124 *quia* gevallen – en Columella (midden 1ste eeuw n. Chr.) en in de dichters Lucretius (jongere tijdgenoot van Cicero) en Propertius (eind 1ste eeuw v. Chr.).³ Ter vergelijking: in Cicero komt geen enkel geval voor op 939 maal *quoniam* tegenover ca. 55 op 670 *quia* gevallen. Deze aantallen en de distributie ervan suggereren eerder een verschil tussen *quia* en *quoniam*. Merk op dat het Nederlandse *aangezien* ook niet makkelijk samen gaat met een voorafgaand of volgend *daarom*. Zie de volgende voorbeelden.

Quod tamen in labris **ideo** non est necessarium, **quoniam** excidere commodius est.

‘Dit (wegschroeven) is evenwel **daarom** niet nodig bij lippen, **omdat** uitsnijden makkelijker is.’ (Cels. 6.15.4)

***Daarom** is de boter gesmolten, **aangezien** je hem niet in de koelkast hebt gelegd.

Er zijn meer verschillen in combinatiepatronen en distributie, die gemakkelijk kunnen worden gerelateerd aan een verschil in functie van *quia* en *quoniam*. Bolkestein (1991: 424-41), Fugier (1989) en Mellet (1994, 1995) hebben laten zien dat *quia* een oorzaak/gevolg relatie aangeeft tussen de de inhoud van de bijzin en de inhoud van de hoofdzin, (ongeveer) zoals het Nederlandse *omdat*. De *quoniam* bijzin bevat de argumentatie voor de bewering (details later) in de hoofdzin, (ongeveer) als het Nederlandse *aangezien* of *want*. In Pit’s termen: *quia* is objectief, *quoniam* is subjectief, in termen van hiërarchische structuur: de *quia* bijzin is an adjunct, de *quoniam* bijzin is een disjunct (Pinkster 1990: 36). De volgende feiten hangen samen met dat verschil in functie. In verhalende teksten is relatief weinig plaats voor argumentatie. In het omvangrijke geschiedwerk van Livius komen maar 46 gevallen van *quoniam* voor, waarvan 39 in redevoeringen (711 maal *quia*). De leerdichter Lucretius heeft 129 gevallen van *quoniam* tegenover 104 gevallen van *quia*. Vergilius legt in zijn epos *Aeneis* (de avonturen van Aeneas) weinig expliciete causale verbanden. *Quoniam* komt 7 maal voor, 5 maal in de woorden van de verteller of een personage, *quia* resp. 6 en 2. Opmerkelijk is ook het gebruik van de werkwoordtijden. *Quia* komt vaker voor met het imperfectum, de tijd van het verleden, *quoniam* vaker met het perfectum, de tijd die voortijdigheid aanduidt aan het nu van de spreker of schrijver.

[314]

³ Voorbeelden zijn te vinden in Thesaurus Linguae Latinae s.v. idcirco 175.64ff; s.v. ideo 217.43ff.; s.v. propterea 2132.68ff.

Ik heb hierboven al vermeld dat het geen moeite kost om voorbeelden te vinden van een *quia* bijzin als antwoord op een waarom? vraag. Ik geef hieronder twee voorbeelden als antwoord op een *cur* vraag.⁴ Met enige moeite heb ik drie voorbeelden gevonden in alle teksten op de PHI cdrom, waarvan ik de oudste citeer (uit Suetonius, schreef in de 1ste helft van de 2de eeuw n. Chr.). Merk op dat de *quoniam* zin een expliciet oordeel bevat.⁵ In het Nederlands zijn *aangezien* en *want* ook niet mogelijk als antwoord op een waarom? vraag. Zie de aangepaste zin hieronder.

Oculi dolent. # **Cur?** # **Quia** fumus molestus est.

‘Mijn ogen doen pijn? # **Waarom?** # **Omdat** ik last heb van de rook.’ (Pl. *Mos.* 891)

Cur id non ita fit? # **Quia** dolori non voluptas contraria est, sed doloris privatio.

‘**Waarom** werkt dat zo niet? # **Omdat** niet genot tegengesteld is aan pijn, maar afwezigheid van pijn.’ (Cic. *Fin.* 2.28)

Interrogatusque, **cur** igitur repudiasset uxorem: **quoniam**, inquit, meos tam suspicione quam crimine iudico carere oportere.

‘En gevraagd **waarom** hij dan toch zijn vrouw had verstoten zei hij: ‘**Aangezien** ik van oordeel ben dat de mijnen niet alleen onschuldig maar ook onbesproken moeten zijn.’ (Suet. *Jul.* 74.1 – vertaling Den Hengst [die met *omdat* vertaalt])

Waarom is de boter gesmolten? # ***Aangezien** je hem niet in de koelkast hebt gelegd.

Nog enkele andere kenmerkende verschillen. In contexten waarin een oorzaak expliciet wordt afgewezen en vervangen door een andere oorzaak (type: *niet omdat X maar omdat Y*) of waarin twee oorzaken worden gecoördineerd (type: *zowel omdat X als omdat Y*) is *quia* heel gewoon. Ik heb maar een geval van *quoniam* gevonden, opnieuw in een latere auteur (geb. ca. 40 n. Chr.).⁶ Het Nederlandse *aangezien* is in dit soort contexten eveneens uitgesloten.

Ex quo intellegitur ... temperantiam ... expetendam, **non quia** voluptates fugiat, **sed quia** maiores consequatur. ‘Hieruit blijkt dat matiging moet worden nagestreefd **niet omdat** deze genoegens vermijdt **maar omdat** ze grotere genoegens verwerft.’ Cic. *Fin.* 1.48)

Non quoniam utique iustum sit ad hos pervenire bona defunctorum, **sed quoniam** relicta et velut in medio posita nulli proprius videntur contingere.

‘**Niet omdat** het ontegenzeggelijk gerechtvaardigd is dat de goederen van de overledenen aan hen toekomen, **maar omdat** goederen die over zijn gebleven en als het ware zonder bestemming zijn aan niemand met meer reden lijken ten deel te vallen.’ (Quint. *Decl.* 308.2)

*De boter is gesmolten **niet aangezien** de deur van de koelkast openstond, **maar aangezien** je hem niet in de koelkast hebt gelegd.

In samenhang met het bovenstaande is het niet verbazend dat er aardig wat gevallen zijn van het type ‘*niet wegens/uit X maar omdat Y* met *quia* maar geen geval bij mijn weten met *quoniam*. Opnieuw lijkt ook *aangezien* in zo’n omgeving uitgesloten.

[315]

⁴ Meer voorbeelden uit Plautus zijn te vinden in Lodge (1924: 342) s.v. *cur*

⁵ De twee andere gevallen zijn Gel. 4.20.11 en Ulp. *dig.* 5.2.8.10.

⁶ In Cels. 8.3.6 hebben de handschriften *non quo ... sed quoniam*, maar de uitgever Marx leest tweemaal *quo*.

Haec tu **non propter audaciam** dicis tam impudenter, **sed quia** tantam rerum repugnantiam non vide[a]s.
'Je spreekt deze zo schaamteloze woorden **niet uit arrogantie maar omdat** je de enorme discrepantie tussen de dingen niet ziet.' (Cic. *Phil.* 2.19)

Ik heb tot nu toe contexten behandeld waarin *quia* wel gebruikt kan worden, maar *quoniam* niet. Er zijn ook contexten waarin *quia* niet gebruikt wordt en *quoniam* juist wel. *Quoniam* komt niet alleen voor als een disjunct die de opvattingen van de schrijver of spreker weergeeft (een 'attitudinal' disjunct), maar ook als een disjunct die de relatie tussen de spreker en de aangesprokene aangeeft of de lezer door de tekst stuurt (een 'interactional' of 'illocutionary' disjunct). Voorbeelden daarvan zijn de volgende.

Equidem vobis, **quoniam** ita voluistis, fontes, unde hauriretis atque itinera ipsa ita putavi esse demonstranda ...
'Ik heb inderdaad gemeend jullie, **omdat** dat jullie wens was, de bronnen te moeten wijzen waaruit jullie zouden kunnen putten en de paden daarnaartoe ...' (Cic. *de Orat.* 1.203)

Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam.

'**Nu** ik klaar ben met mijn betoog over de aard van de oorlog zal ik wat zeggen over de omvang ervan.' (Cic. *Man.* 20)

De frequentie van dit gebruik van *quoniam* varieert, afhankelijk van teksttype en individuele voorkeuren van auteurs. In Cicero is het tamelijk frequent. Zulke *quoniam* bijzinnen staan vaak aan het begin van de zin of ze zijn parentheseachtig, zoals in het eerste voorbeeld. Ze bevatten als regel door de spreker en de aangesprokene gedeelde of in elk geval voor de aangesprokene makkelijk toegankelijke informatie. De Nederlandse vertaling met *aangezien* voldoet hier niet of minder goed, zoals ik in de vertaling heb proberen aan te geven.

In veel contexten heeft de spreker/schrijver de keus tussen *quia* en *quoniam*. Net als bij de Nederlandse voorbeelden aan het begin van dit stuk betekent dit niet dat ze synoniem zijn. De spreker/schrijver kan ook spelen met deze keus, bijv. door de eigen mening (*quoniam*) te presenteren als een (van nature gegeven) oorzaak/gevolg relatie (*quia*). Dit is voor het Latijn niet makkelijk aan te tonen (ik heb er in elk geval niet de tijd voor gehad), maar van het zogenaamde 'rhetorische' gebruik van Nederlands *omdat* geeft Pit (2003: 297) een mooi voorbeeld uit het Politieke Program van het GPV in 1996.

Ik heb boven gerefereerd aan Szantyr's opmerking over de synonymie van *quia*, *quod*, en *quoniam*, in proza vanaf de 1ste helft van de 1ste eeuw n. Chr., in poëzie al eerder. Uit het bovenstaande blijkt alleen dat *quoniam* in beperkte mate wordt gebruikt waar een klassieke auteur als Cicero *quia* zou gebruiken. Synonymie veronderstelt echter wederkerigheid. Ik wil daar nu op ingaan. Het tweede argument voor synonymie dat Szantyr geeft heeft betrekking op het feit dat sommige auteurs, met name Columella, de voegwoorden lijken af te wisselen omwille van stilistische variatie, zonder betekenisverschil. De gevallen in Columella worden opgesomd door Nyström (1926: 77). Ik geef een van de door hem gesignaleerde vijf gevallen voor *quia/quoniam*.

[316]

(over het onderhoud van weiden) Ac neque suem velimus inpasci, **quoniam** rostro suffodiat et cespites excitet, neque pecora maiora, nisi cum siccissimum solum est, **quia** udo demerguntur unguulae et atterunt scinduntque radices herbarum.

‘En we moeten er geen varkens op laten weiden, aangezien ze met hun snuit de weide omwoelen en de plaggen omhoogwerken, en ook geen grotere beesten, behalve wanneer de grond heel droog is, **omdat** hun hoeven wegzakken in natte grond en de wortels van het gras pletten en breken.’ (Col. 2.17.1)

De beide voegwoorden lijken op het eerste gezicht in parallelle contexten gebruikt te worden. Richter-Heine (1981) vertalen beide in het Duits met ‘weil’. Er is echter een subtiel verschil tussen de beide contexten. De *quoniam* bijzin rechtvaardigt de instructie om geen varkens op het weiland laten weiden en is dus helemaal op zijn plaats (*aangezien* is goed bruikbaar als vertaling). De *quia* bijzin heeft betrekking op de clausule ‘de grond moet heel droog zijn’, op een detail van de instructie dus. Het valt te bezien of in dat soort gevallen *quoniam* mogelijk of nodig is. Er lijkt niets tegen de vertaling ‘omdat’ te zijn. Het is opvallend dat Ash (1941) *quoniam* in het Engels vertaalt met ‘as’, *quia* met ‘because’.

Ik heb in Columella de eerste 25 gevallen bekeken van *quia* en *quoniam* bijzinnen om te bezien of er verschillen zijn tussen de hoofdzinnen waarbij deze bijzinnen voorkomen. Ik heb ook gekeken naar de Duitse en Engelse vertalingen. Het Duits heeft voor de oorzaak/gevolg relatie met name *weil*, voor de beargumenterende *da* en *denn*, Het Engels resp. *because* en *as*, *since*, *for*. Ik begin met de vertalingen. De kwantitatieve gegevens zijn te vinden in tabellen 1 en 2.

Tabel 1 Vertaling van *quia* en *quoniam* in het Engels

	<i>as</i>	<i>since</i>	<i>for</i>	<i>because</i>	andere vertalingen
<i>quia</i>	1	4	4	14 ⁷	‘for the reason that’ ‘for some other motive than’
<i>quoniam</i>	4	5	10	3	‘seeing that’ ‘inasmuch as’ ‘for the reason that’

Tabel 2 Vertaling van *quia* en *quoniam* in het Duits

	<i>da</i>	<i>denn</i>	<i>weil</i>	andere
<i>quia</i>	3	4	19 ⁸	
<i>quoniam</i>	3	11	10	een maal niet vertaald

[317]

⁷ Eenmaal is de constructie in de vertaling veranderd.

⁸ In 2.2.5 leidt *quia* twee gecoördineerde deelzinnen in, de een vertaald met *da*, de andere met *weil*.

De tabellen laten zien dat in beide talen alle beschikbare voegwoorden worden gebruikt voor zowel *quia* als *quoniam*. Kunnen we de overlap van de vertalingen uitleggen als een aanwijzing dat het onderscheid tussen *quia* en *quoniam* in Columella is vervaagd? De doeltaal maakt kennelijk verschil. Voor de Duitse vertalers is *quia* vooral *weil*, voor de Amerikaanse vertaler minder uitgesproken *because* (de ‘andere vertalingen’ lijken parafraserende argumentaties). Voor de Amerikaanse vertaler is *quoniam* vooral niet *because*, voor de Duitse vertalers is dat veel minder het geval. Voorbijgaand aan het feit dat de causale zinsverbindende partikels buiten beschouwing zijn gelaten kunnen we een deel van de verschillen verklaren door te veronderstellen dat enerzijds de opdeling van het causale domein in de drie talen verschillend is en anderzijds het in een aantal gevallen Columella vrijstond om of de ene of de andere uitdrukkingwijze te gebruiken en de vertalers tot een andere afweging zijn gekomen.

Ik ga nu bekijken of er verschil is tussen de contexten waarin *quia* en *quoniam* worden gebruikt. Columella’s tekst over de landbouw is qua teksttype een instructieve tekst. De instructies worden soms heel direct geformuleerd, maar de vorm kan ook die van een beschrijving van een ‘best practice’ zijn, die de lezer als een advies moet interpreteren. Uiteraard is dat niet altijd ondubbelzinnig vast te stellen. Met name als Columella zoiets zegt als ‘de grond moet zwakker zijn dan de boer’ (1.3.9), met een niet-levend subject, kan dat ook goed als een konstatering van een feit worden opgevat. Vergelijk ook het verderop geciteerde geval D 2. Dit soort onzekerheid voor lief nemend kunnen we de hoofdzinnen waarbij *quia* en *quoniam* bijzinnen voorkomen indelen in vier typen. Een vijfde type context is die waar de *quia/quoniam* bijzin slaat op een deel van de hoofdzin. Dat is in principe verenigbaar met de eerdere vier typen. Het onderscheid deel/geheel is niet altijd even makkelijk. Een voorbeeld is 2.17.1 hierboven. Hieronder volgt nog een geval (D 2).

- A Opmerkingen van Columella over de organisatie van zijn tekst en zijn relatie tot de lezer.
- B Waardeoordelen van Columella, vaak blijkend uit de aanwezigheid van evaluatieve uitdrukkingen.
- C Meer of minder expliciete instructies of adviezen.
- D Beschrijvingen van feiten en situaties.
- E Focus op een deel van de hoofdzin

Hieronder volgen enkele illustraties.⁹

- A De silvestri regione in arborum formam redigenda prius dicemus, **quoniam** est antiquius facere agrum quam colere.
‘We zullen nu eerst spreken over het transformeren van een bosgebied in akkerland, **aangezien** het bouwrijp maken van een akker voorafgaat aan de bebouwing.’ (Col. 2.2.8)

[318]

⁹ De classificatie van de 25 + 25 gevallen is te vinden als appendix bij de elektronische versie van dit artikel op www.harmpinkster.nl.

- B Nunc **quoniam** plerosque nostrum civilis ambitio saepe evocat ac saepius detinet evocatos, sequitur, ut suburbanum praedium commodissimum esse putem ...
 ‘**Aangezien** nu eenmaal onze politieke besognes de meesten van ons vaak wegroepen en ons nog vaker, eenmaal weggeroepen, vasthouden kan het niet anders dan dat ik vind dat een landgoed vlak buiten de stad het handigste is.’ (Col. 1.1.19)
- C 1 Comiter agat cum colonis facilemque se praebeat et avarius opus exigit quam pensiones, **quoniam** et minus id offendit et tamen in universum magis prodest.
 ‘Hij moet vriendelijk omgaan met zijn pachters en zich makkelijk opstellen en hij moet meer gespitst zijn op het werk dan op de afdrachten, **aangezien** dit minder kwetsend is en in zijn algemeenheid meer oplevert.’ (Col. 1.7.1)
- C 2 /E Itaque nusquam experimentorum varietas omittenda est, longeque etiam in pingui solo magis audendum, **quoniam** nec laborem nec sumptum frustratur effectus.
 ‘Daarom moet men nergens afzien van variatie in experimenten en nog heel veel meer moet men durven op vette grond, **aangezien** de uitkomst opweegt tegen de inspanning en de kosten.’ (Col.1.4.5)
- D 1 ... in re rustica nullo minus opere fatigatur prolixior, **quia** in arando stivae pene rectus innititur.
 ‘in de landbouw bestaat er voor een wat langere man geen werk dat minder vermoeiend is, **omdat** hij bij het ploegen bijna rechtop loopt en steunt op de ploegstaart.’ (Col. 1.9.3)
- D 2/E Seritur soluta siccaque terra et vel praevalida vel exili, **quia** constat arva segetibus eius marcescere.
 ‘(De gerst) wordt gezaaid in losse en droge grond, hetzij heel zware hetzij schrale, **omdat** vaststaat dat akkers door de gewassen van gerst uitgeput worden.’ (Col. 2.9.14)

De verdeling van *quia* en *quoniam* over deze typen is te zien in tabel 3.

Tabel 3 Combinaties van typen van hoofdzinnen met *quia* en *quoniam* bijzinnen

	A	B	C	D	E
<i>quia</i>	–	3	4	18	5
<i>quoniam</i>	2	8	15	–	7

Hoewel het materiaal dat ten grondslag ligt aan tabel 3 beperkt is heb ik geen reden om aan te nemen dat *quia* in type A (dat wil zeggen als illocutionary disjunct) voorkomt. Met meer zekerheid kan ik zeggen dat *quoniam* in type D ontbreekt. *Quoniam* is kennelijk op zijn plaats in waardeoordelen en in instructies. Wat de vertalingen van *quia* betreft, 16 van de 19 gevallen van *weil* vallen in type D en 12 van de 14 gevallen van *because*. Bij de waardeoordelen (type B) en de instructies (type C) constateren we variatie. Deze kan samenhangen met de wijze waarop Columella de samenhang wil presenteren. Ik illustreer dit met de boven geciteerde gevallen C 2 en D 2 en de manier waarop de vertalers kennelijk de tekst hebben geïnterpreteerd. In C2 geven de vertalingen *weil* en *because* voor *quoniam*. *Quoniam* verwacht je in instructies, en er is hier expliciet sprake van een instructie: Columella gebruikt de gerundivum en gerundium constructies. Men kan een onderliggende vraag formuleren als ‘Wat voor redenen heb je om mij dat te laten doen?’. Maar men kan ook zeggen dat het echte punt waarom het gaat in het tweede deel van de hoofdzin is dat men op **vette** grond extra zijn best moet doen. De onderliggende vraag is in dat geval bijv. ‘Waarom vette grond?’ Dat lijkt wat de vertalers gedaan hebben. Het omgekeerde zien we in D 2, waar de Duitse vertaling voor *quia* *denn* is (de Engelse [319]

because). Hier is sprake van een feitelijke beschrijving van een best practice, waarbij de centrale informatie is dat gerst het beste gezaaid kan worden in heel zware of in schrale grond, een nogal paradoxale bewering, die verderop nog wordt uitgelegd: zware grond kan alles verdragen en schrale grond is toch nergens anders voor te gebruiken. De Duitse vertalers hebben de hele zin mogelijk opgevat als een instructie om dat soort grond te gebruiken en hebben vertaald met *denn*.

Wat kolom E betreft, ik had gehoopt dat de keuze van het causale voegwoord zou correleren met Focus. Ik heb een paar voorbeelden besproken waar *quia* inderdaad is gecorreleerd aan Focus, maar de resultaten zijn nog ontoereikend.

Conclusie. 1. Ik denk niet dat *quia* en *quoniam* in Columella synoniem zijn, maar wat aanvullende analyses langs deze lijnen zijn wenselijk. Het zou ook nuttig zijn om een vergelijking te maken met Cicero, om te zien of er toch verschuivingen optreden. 2. Het is onwenselijk om in een woordenboek voor *quia* op een lijn de vertalingen *omdat* en *aangezien* aan te bieden. Ik voeg hier nog een opmerking aan toe over *aangezien*. De Grote van Dale (2005¹⁴) zegt daarover: ‘ter inleiding van een redengevende bijzin, syn. *omdat, daar*’. Dat is niet goed.

Bibliografie

- Ash, H.B. (1941) *Columella de Re Rustica*, transl. by –, Cambridge Mass., Harvard UP
- Bolkestein, A.M. (1991) ‘Causally related predications and the choice between parataxis and hypotaxis’, in: Coleman, R. (ed.) *New Studies in Latin Linguistics*, Amsterdam, Benjamins
- Fugier, H. (1989) ‘*Quod, quia, quoniam* et leurs effets textuels chez Cicéron’, in: Calboli, G. (ed.) *Subordination and Other Topics in Latin*, Amsterdam, Benjamins
- Kroon, C.H.M. (1995) *Discourse Particles in Latin*, Amsterdam, Gieben
- Lodge, G. (1924) *Lexicon Plautinum*, Leipzig, Teubner
- Mellet, S. (1994) ‘Éléments pour une étude de la synonymie syntaxique: l'exemple des conjonctions de cause’, in: Moussy, C. (ed.) *Les problèmes de la synonymie en Latin*, Paris, Pr. de l'Université de Paris-Sorbonne, 203-221.
- (1995) ‘*Quando, quia, quod, quoniam*: analyse énonciative et syntaxique des conjonctions de cause en latin’, in: Longrée, D. (ed.) *De Usu*, Leuven, Peeters, 211-228
- Pinkster, H. (1990) *Latin Syntax and Semantics*, London, Routledge (= <http://cybergreek.uchicago.edu/lss>)
- Pinkster, H. (red.) (2009³) *Woordenboek Latijn/Nederlands*, Amsterdam, AUP
- Pit, M. (2003) *How to express yourself with a causal connective*, Amsterdam, Rodopi
- (2007) ‘Cross-linguistic analyses of backward causal connectives in Dutch, German and French’. *Languages in Contrast*, 7, 53-82
- Richter, W. & Heine, R. (1981) *Lucius Iunius Moderatus Columella. Zwölf Bücher über die Landwirtschaft* übers. von –, München, Artemis
- Szantyr, A. (1965) *Lateinische Syntax und Stilistik*, München, Beck
- [320]

Appendix 1: 25 instances of *quia* in Columella

D	Quas ego causas, P. Silvine, procul a veritate abesse certum habeo, <i>quod</i> ¹⁰ neque fas est existimare rerum naturam, quam primus ille mundi genitor perpetua fecunditate donavit, quasi quodam morbo sterilitate adfectam, neque prudentis est credere tellurem, quae divinam et aeternam iuventam sortita communis omnium parens dicta sit, quia et cuncta peperit semper et deinceps paritura sit , velut hominem consenuisse. 1.pr.2
D	Sed sive fundum locuples mercatus est, e turba pedisequorum lecticariorumque defectissimum annis et viribus in agrum relegat, cum istud opus non solum scientiam, sed et viridem aetatem cum robore corporis ad labores sufferendos desideret; sive mediarum facultatum dominus, ex mercennariis aliquem iam recusantem cotidianum illud tributum, quia vectigali esse non posset , ignarum rei, cui praefuturus est, magistrum fieri iubet. 1.pr.12
B neg	Neque enim scire aut velle cuiquam satis fuerit sine sumptibus, quos exigunt opera, nec rursus faciendi aut inpendendi voluntas profuerit sine arte, quia caput est in omni negotio nosse quid agendum sit ... 1.1.2
D	Multum conferre agris iter commodum, primum, quod est maximum, ipsam praesentiam domini, qui libentius commeaturus sit, si vexationem viae non reformidet, deinde ad invehenda et exportanda utensilia, quae res frugibus conditis auget pretium et minuit inpensas rerum invectarum, quia minoris adportentur eo, quo facili nisu perveniatur . 1.3.3
D	De vicini comodo non est quidem certum, quia nonnumquam mors aliaeque nobis eum causae diversae mutant . 1.3.5
D	Nisi <i>aliter</i> ¹¹ existimamus diversum orbem gentes universas petisse relicto patrio solo, Achaeos dico et Hiberos, Albanos quoque nec minus Siculos et, ut primordia nostra contingam, Pelasgos, Aboriginis, Arcadas, quam quia malos vicinos ferre non potuerant . 1.3.6
D	... suaque lege C. Licinius damnatus est, <i>quod</i> ¹² agri modum, quem in magistratu rogatione tribunicia promulgaverat, inmodica possidendi libidine transcendisset, nec magis quia superbum videbatur tantum loci detinere quam quia flagitiosius, quos hostis profugiendo desolasset agros, novo more civem Romanum supra vires patrimonii possidendo deserere . 1.3.11
D	Quod etsi per partis nonnumquam damnosum est, in summa tamen fit compendiosum, quia nullus ager sine profectu colitur, si multa temptando possessor efficit, ut in id formetur, quod maxime praestari possit . 1.4.5
B/E	Nam praestat a mari longo potius intervallo quam brevi refugisse, quia media sunt spatia gravioris halitus . 1.5.6
C/E	Sed quisquis aedificare volet in declivibus areis, exstruere semper ab inferiore parte auspicietur, quia cum ex depressiore loco fuerint orsa fundamenta, non solum superficiem suam facile sustinebunt, sed et pro futura et substructione fungentur adversus ea, quae ... 1.5.9
C/E	Torcularia praecipue cellaeque oleariae calidae esse debent, quia commodius omnis liquor vapore solvitur ac frigoribus magnis conficitur, oleum, quod minus provenit, si congelatur, fraccessit . 1.6.18
D	Eius modi vilicum Cornelius Celsus ait, saepius nummos domino quam librum adferre, quia nescius litterarum vel ipse minus possit rationes confingere vel per alium propter conscientiam fraudis timeat . 1.8.5
C/E	Ut ab his arcendus, ita exhortandus est ad instrumentorum ferramentorumque curam, ut duplicia, quam numerus servorum exigit, refecta et reposita custodiat, ne quid a vicino petendum sit, quia plus in operis servorum quam in pretio rerum eius modi consumitur . 1.8.8

¹⁰ denn

¹¹ aus welchem Grunde sonst

¹² weil

D	Nam longissimum quemque aratorem, sicut dixi, faciemus, <i>et propter id</i> , quod paulo ante rettuli, <i>et quod</i> in re rustica nullo minus opere fatigatur prolixior, quia in arando stivae pene rectus innititur. 1.9.3
D	Minus in hoc officio quam in ceteris agricolatio frugalitatem requirit, quia et in turba et sub monitore vinitor opus facere debet ac plerumque velocior animus est inproborum hominum, quem desiderat huius operis conditio. 1.9.4
B neg	Nam id minime conducit agricolae, <i>seu quia nemo suum proprium aliquod esse opus credit, seu quia cum enisus est, non suo, sed communi officio proficit ideo que labori multum se subtrahit.</i> 1.9.6
D	... ideoque maximos quaestus ager praebet idem pinguis ac putris, quia cum plurimum reddat, minimum poscit, et quod postulat exiguo labore atque inpensa conficitur. 2.2.5
D	Tertia est ratio loci rigui, quia sine inpensa fructum reddere potest. 2.2.6
B	Nullum deterius habetur genus, quam quod est pariter siccum et densum et macrum, quia cum difficulter tractetur, tum ne tractatum quidem gratiam refert nec relictum pratis vel pascuis abunde sufficit. 2.2.7
D	... ideo minoribus aratris moliuntur, quia non valent alte perfossa novalium terga rescindere. 2.2.23
C	Boves cum ab opere disiunxerit, substrictos confricet manibusque conprimat dorsum et pellem revellat nec patiatur corpori adhaerere, quia et genus morbi maxime est armentis noxium. 2.3.
D	... quibus (caespitibus) obiacentibus inpeditum arvum minus recte potest iterari, quia ponderibus glaeborum, sicut aliquis obstantibus fundamentis vomis a sulco repellitur ... 2.4.6
D/E	Leguminum genera cum sint conplura, maxime grata et in usu hominum videntur faba, lenticula, pisum, phaselus, cicer, cannabis, milium, panicum, sesama, lupinum, linum etiam et hordeum, quia ex eo tisana est. 2.7.1
D	Nam id plurimum prodest, quia quamvis celerius locis umidis, tamen etiam siccis frumenta degenerant, nisi cura talis adhibetur. 2.9.11
D?	Seritur soluta siccaque terra et vel praevalida vel exili, quia constat arva segetibus eius marcescere. 2.9.14

Appendix 2: 25 instances of *quoniam* in Columella

A	... contemplatio vero cunctarum in ea disciplina partium quanto cuique contigit, ut ... rationem quoque dispiceret et in arboribus vineisque, quarum infinita sunt genera, conserendis ac tuendis et in pecoribus parandis conservandisque, quoniam et hanc adscivimus quasi agri culturae partem , cum separata sit ab agricoltatione pastoralis scientia? 1. pr. 25
B	De cuius universitate nihil adinet plura nunc disserere, quoniam quidem cunctae partes eius destinatis aliquot voluminibus explicandae sunt , quas ordine suo tunc demum persequar, cum praefatus fuero, quae reor ad universam disciplinam maxime pertinere. 1. pr. 33
B	Nunc quoniam plerosque nostrum civilis ambitio saepe evocat ac saepius detinet evocatos , sequitur, ut suburbanum praedium commodissimum esse putem, quo vel occupato cotidianus excursus facile post negotia fori contingat. 1.1.19
B	Nam qui longinqua, ne dicam transmarina rura mercantur, velut heredibus patrimonio suo et, quod gravius est, vivi cedunt servis suis, quoniam quidem et illi tam longa dominorum distantia corrumpuntur ... 1.1.20
C	Quod vir eruditissimus, ut mea fert opinio, traditum vetus praeceptum numeris signavit, quippe acutissimam gentem Poenos dixisse convenit inbecillioem agrum quam agricolam esse debere, quoniam, cum sit conluctandum cum eo, si fundus praevaleat, adlidi dominum . 1.3.9 N.B. AcI
C	Quapropter cum sit sapientis non ubique emere nec aut ubertatis inlecebris aut deliciarum concinnitate decipi, sic verum industrii patris familiae est, quicquid aut emerit aut acceperit, facere fructuosum atque utile, quoniam et gravioris caeli multa remedia priores tradiderunt, quibus mitigetur pestifera lues, et in exili terra cultoris prudentia ac diligentia maciem soli vincere potest . 1.4.3
C/E	Itaque nusquam experimentorum varietas omittenda est, longeque etiam in pingui solo magis audendum, quoniam nec laborem nec sumptum frustratur effectus . 1.4.5
C	Sin submotus longius a collibus erit amnis et loci salubritas editiorque situs ripae permittet superponere villam praefluerenti, cavendum tamen erit, ut a tergo potius quam prae se flumen habeat et ut aedificii frons aversa sit ab infestis eius regionis ventis et amicissimis adversa, quoniam plerique amnes aestate vaporatis, hieme frigidis nebulis caligant , quae nisi vi maiore inspirantium ventorum submoventur, pecudibus hominibus que conferunt pestem. 1.5.4
B	Nam eius modi positio medium temperatumque libramentum ventorum hiemalium et aestivorum tenet, quantoque fuerit aedificii solum pronius orienti, tanto et aestate liberius capere perflatus et hiemis procellis minus infestari et matutino regelari ortu poterit, ut concreti rores liquescant, quoniam fere pestilens habetur, quod est remotum ac sinistrum soli et apricis flatibus . 1.5.8
C	Tum deinde cum exaruit, simili modo pavimenta testacia, quae pro aqua receperint amurgam mixtam calci et harenae, supersternuntur et magna vi paviculis inculcantur atque expoliuntur, omnesque parietum et soli iuncturae testaceis pulvinis fibulantur, quoniam fere cum in his partibus aedificia rimas egerunt, cava praebent et latebras subterraneis animalibus . 1.6.13
B/E	Sed nos in nostris regionibus, quae redundant uligine, magis illam positionem pensilis horrei et hanc curam pavimentorum et parietum probamus, quoniam, ut rettuli, sic emunita sola et latera horreorum prohibent curculionem . 1.6.16
C/E	Qui, si maneant inmoti, summis tantum partibus infestentur, quoniam infra mensuram palmi non nascitur curculio , longeque praestat id solum, quod iam vitiatum est, quam totum periculo subicere. 1.6.17
C/E	Sed ut calore naturali est opus, qui contingit positione caeli et declinatione, ita non est opus ignibus aut flammis, quoniam fumo et fuligine sapor olei corrumpitur . 1.6.18
C	Apothecae recte superponentur his locis, unde plerumque fumus exoritur, quoniam vina celerius

	vetustescunt , quae fumo quodam genere praecoquem maturitatem trahunt. 1.6.20
C	Comiter agat cum colonis facilemque se praebeat et avarius opus exigit quam pensiones, quoniam et minus id offendit et tamen in universum magis prodest . 1.7.1
C/E	Nec rursus in totum remittendum, quoniam "vel optima nomina non appellando fieri mala" faenerator Alfius dixisse verissime fertur . 1.7.2
C	Si tamen is non erit, de iis praeficiatur, qui servitum laboriosam toleraverunt, iamque is transcenderit aetatem primae iuventae necdum senectutis adtigerit, illa ne et auctoritatem detrahat ad imperium, quoniam maiores dedignantur parere adolescentulo , haec ne laboriosissimo succumbat operi. 1.8.3
B	Ea res utraque plus quam corporis statura roburque confert huic negotio, quoniam id ministerium custodiae diligentis et artis officium est . 1.9.1
C	Sed temperet vires clementia, quoniam terribilior debet esse quam saevior , ut et obsequantur eius imperiis et diutius perennent boves, non confecti vexatione simul operum verberumque. 1.9.2
C	Itaque si latior est ager, in regiones deducendae sunt eae classes dividendumque ita opus, ut neque singuli binive sint, quoniam dispersi non facile custodiuntur , nec tamen supra decem, ne rursus, ubi nimia turba sit, id opus ad se pertinere singuli non existiment. 1.9.8
B	De siccaneis et riguis non conperimus, ultra numero vincant, quoniam utrimque paene infinita sunt, quae siccis quaeque umidis locis gaudent . 2.2.4
A/E	De silvestri regione in arborum formam redigenda prius dicemus, quoniam est antiquius facere agrum quam colere . 2.2.8
B	Iunci et graminis pernities repastinatio est, felicitis frequens exstirpatio, quae vel aratro fieri potest, quoniam intra biennium saepius convulsa emoritur , celerius etiam, si eodem tempore stercores et lupino vel faba conseras, ut cum aliquo reditu medearis agri vitio. 2.2.13
C/E	Sulcum autem ducere longiorem quam pedum centum viginti contrarium pecori est, quoniam plus aequo fatigatur, ubi hunc modum excessit . 2.2.27
C	Sed tam frequentibus densisque sulcis arandi sunt, ut vix dinoscatur, in utram partem vomer actus sit, quoniam sic omnes radices herbarum perruptae necantur . 2.4.1